

Bertrand Russell’ın Eleştirel Düşünce Alanına Katkıları

Svıtlana Nesterova Coşkun*

Özet

Eleştirel düşüncenin bilgileri, fikirleri ve argümanları mantıklı ve sistematik bir şekilde analiz etmeyi, sorgulamayı ve değerlendirmeyi amaçlayan bir etkinlik olduğu kabul edilir. Teorik olduğu kadar pratik boyutun da önemli olduğu eleştirel düşüncenin gelişimine felsefe tarihi boyunca birçok düşünürün katkısı olmuştur. Ancak bu alanda, 20. yüzyılın önemli filozoflarından biri olan Bertrand Russell’ın çalışmaları ayrı bir öneme sahiptir. Genel olarak doğruluk, anlam ve dil sorunsalı üzerine odaklanan analitik Felsefe geleneğinin temsilcisi olarak Russell, çalışmalarında doğru akıl yürütme ve argüman analizi yöntemlerini geliştirerek eleştirel düşünceyi destekleyen önemli teorik altyapıyı geliştirmiştir. Bununla birlikte, Russell, bilim ve felsefede olduğu kadar, gündelik yaşamda da her tür inanç ve kabulleri sorgulama gerekliliğini vurgulayarak geniş kitlelerin eleştirel düşünceyi benimsemesini teşvik etmiştir. Daha da önemlisi Russell, teorik çalışmalarla sınırlı kalmaksızın, kendi yaşamında da eleştirel düşünceyi uygulayarak daima doğruluk için mücadele eden toplumsal bir aktivist ve vatandaş örneğini göstermiştir. Bildirimiz, Russell’ın eleştirel düşünce alanına katkılarını belirleyerek özellikle düşüncenin nesnellliğini ve düşünce özgürlüğünü etkileyen faktörler üzerindeki fikirlerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda çalışmamız, düşünürün başta *Sorgulayan Denemeler* (1928) ve *İnsanların Düşünmesine İzin Verin* (1941) gibi kitaplara dahil edilmiş araştırma ve denemelerine dayanarak, rasyonel tutum, bilgi, eğitim, otorite ve propaganda gibi kavramlar üzerinde odaklanmaktadır. Russell için eleştirel düşünme, her şeyden önce entelektüel bir etkinliktir. Bu etkinliğin gerçekleştirilebilmesi için bireyin bazı entelektüel becerilerin yanı sıra kararlılık ve dürüstlük gibi ahlaki niteliklere ihtiyacı vardır. Dolayısıyla Russell’ın eleştirel düşünce anlayışı hem epistemolojik hem de ahlaki boyutu içerir. Russell’a göre mevcut eğitim sistemleri bireylerin düşünme kabiliyetini geliştirmek yerine onları pasif ve kolay yönetilen kitleye

* Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, scoskun@bartin.edu.tr

dönüştürmektedir. Devlet ve eğitim sisteminin başında bulunan otorite, doğası itibariyle, düşünce özgürlüğü de dahil olmak üzere çeşitli bireysel özgürlüklerin bastırılmasını öngörür. Yaklaşık bir asır önce Russell, teknolojik ilerlemenin hem devletin gözetim gücünü artırdığına hem de bireyin bu güce direnme yeteneğini zayıflatığına dikkat çekmiştir. Aynı zamanda düşünür, reklamcılık, propaganda ve medyadaki yeniliklerin, bireyin düşünme ve kendi adına karar verme yeteneğini ve arzusunu zayıflatığı konusunda uyarıda bulunmuştur. Bu eğilimlere karşı koyma ve bireysel muhakeme yeteneğini koruma mekanizmasını araştıran Russell'ın düşünceleri günümüzde de güncelliğini korumaya devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bertrand Russell, eleştirel düşünce, kuşkuculuk, rasyonellik, otorite, eğitim, propaganda.

Bertrand Russell's Contributions to Critical Thinking

Abstract

Critical thinking generally refers to activities whose purpose is to analyze, critically discuss, and evaluate information, ideas, and arguments in a logical and systematic manner. For this field, the practical dimension is as important as the theoretical one. Throughout history, many philosophers have contributed to the development of critical thought. However, the work of Bertrand Russell, one of the major philosophers of the 20th century, is of particular importance. First, being a prominent representative of the movement of Analytic philosophy, which usually focuses on the problems of truth, meaning and language, Russell developed an important theoretical framework for the field. His contributions include proper methods of reasoning and argument analysis. However, in addition to this, Russell also encouraged the public to use critical reasoning, emphasizing the need to question all kinds of beliefs and assumptions in everyday life, as well as in science and philosophy. More importantly, Russell did not limit himself to theoretical studies and set an example of a social activist and citizen who always fights for the truth by applying critical thinking in his life. Our article aims to evaluate Russell's contributions to the field of critical thought, especially his ideas about the factors influencing the objectivity of thought and freedom of thought. To conclude, our study focuses on concepts such as rationality, knowledge, education, authority, and propaganda, drawing on the thinker's research and essays included in books such as *Skeptical Essays* (1928) and *Let the People Think* (1941). For Russell, critical thinking is primarily an intellectual activity. To carry out this activity, a person needs some intellectual skills as well as moral qualities such as determination and honesty. Thus, Russell's understanding of critical thought includes both epistemological and ethical dimensions. According to Russell, modern education systems, instead of improving people's thinking abilities, turn them into passive and easily controlled masses. The authority as the head of the state and the education system inherently provides for the suppression of various individual freedoms, including freedom of thought. Nearly a century ago, Russell noted that technological progress both increases the surveillance power of the state and weakens the individual's ability to resist that power. At the same time, the thinker warned that innovations in advertising, propaganda and the media undermine the ability and desire of a person to think and make decisions for himself. Russell's thoughts on how to counteract these tendencies and preserve individual reasoning continue to be relevant today.

Keywords: Bertrand Russell, critical thinking, skepticism, rationality, authority, education, propaganda.

Giriş

Eleştirel düşünce, entelektüel ve kültürel olarak ortaya konulan bilgiler, fikirler ve argümanlar hakkında mantıklı ve sistematik analiz yapmayı, sorgulamayı ve değerlendirmeyi amaçlayan bir etkinliktir. Diğer yandan, Glaser'ın tanımına göre “eleştirel düşünme, kişinin deneyim alanına giren sorunları ve konuları düşünceli bir şekilde değerlendirmeye istekli olma tutumudur” (A. Fisher 2011: 3). Bu anlamda, bireyin gündelik yaşamında attığı adımların ve davranışlarının temellendirmesinin konu eden eleştirel düşünme böylece mantığın olduğu kadar etik ve siyaset alanlarının da ilgi odağında kalmaktadır. Teorik olduğu kadar pratik boyutun da önemli olduğu eleştirel düşüncenin gelişimine felsefe tarihi boyunca birçok düşünürün katkısı olmuş olsa da 20. yüzyılın önemli filozoflarından biri olan Bertrand Russell'ın (1872-1970) çalışmaları bu alanda ayrı bir öneme sahiptir. Genel olarak doğruluk, anlam ve dil sorunsalı üzerine odaklanan analitik Felsefe geleneğinin temsilcisi olarak Russell, çalışmalarında doğru akıl yürütme ve argüman analizi yöntemlerini geliştirerek eleştirel düşünceyi destekleyen önemli teorik altyapıyı geliştirmiştir. Bununla birlikte, Russell, bilim ve felsefede olduğu kadar, gündelik yaşamda da her tür inanç ve kabulleri sorgulama gerekliliğini vurgulayarak geniş kitlelerin eleştirel düşünceyi benimsemesini teşvik etmiştir (Brink & Rempel, 1978: 27-29). Daha da önemlisi Russell, teorik çalışmalarıyla sınırlı kalmaksızın, kendi yaşamında da eleştirel düşünceyi uygulayarak daima doğruluk için mücadele eden toplumsal bir aktivist ve sorumlu vatandaş tutumunu sergilemişti. Bu açıdan Russell, kesinlikle “eleştirel düşünür”¹ olarak anılmaya hak kazanarak, bir kamusal entelektüel örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu bildiride, Russell'ın eleştirel düşünce alanına katkılarını değerlendirme amaçlanmaktadır. Bir yandan bunu yapmak kolay değil,

¹ Çağdaş araştırmacılara göre eleştirel düşünür sıfatını kullanmaya hak eden kişi aşağıdaki eylemlerde bulunmalıdır: “Hayati soruları ve sorunları gündeme getirmek, bunları açık ve kesin bir şekilde formüle etmek; ilgili bilgileri etkili bir şekilde yorumlamak için genellemeleri yapmak ve değerlendirmek; iyi gerekçelendirilmiş sonuçlara ve çözümlere varmak, bunları ilgili kriter ve standartlara göre test etmek; alternatif düşünce sistemleri çerçevesinde açık fikirli bir şekilde düşünmek, bunların varsayımlarını, olası sonuçlarını ve pratik sonuçlarını gerektiği gibi tanımak ve değerlendirmek; ve karmaşık sorunlara çözüm bulma konusunda başkalarıyla etkili bir şekilde iletişim kurmaktır” (Paul ve Elder 2016: 12).

çünkü Russell, günümüzde yaygın olan “eleştirel düşünce” terimini kullanmaz. Bu terim ancak 1940-1950’li yıllarda kullanılmaya başlanır. Russell, eleştirel düşünce bağlamında “düşünmede sorgulayıcı tutum”, “kararlı eleştiri”, “eleştirel araştırma”, “eleştirel değerlendirme” ve “dogmatik olmayan eleştirel duyarlılık” gibi birçok farklı terim kullanır (Hare 2001: 8). Ayrıca Russell’ın konuya ilişkin düşünceleri birçok esere dağılmış durumdadır. Düşünüre göre eleştirel düşünme ideali felsefenin, bilimin, rasyonelliğin, liberalizmin ve eğitimin dokusunda saklıdır ve düşünürün görüşleri söz konusu bu konuları tartışırken ortaya çıkar. Çalışmamızda, Russell’ın başlıca *Sceptical Essays* (1928), *Let the People Think* (1941) gibi çalışmaları üzerinde yoğunlaşarak, onun eleştirel düşünme olarak nitelendirdiğimiz entelektüel sürecinin özelliklerini ve gelişmesini etkileyen toplumsal koşullar ele alınacaktır.

Russell’a Göre Eleştirel Düşünce/Düşünme Anlayışı

Russell için eleştirel düşünme, her şeyden önce entelektüel bir etkinliktir. Bu etkinliğin gerçekleştirilebilmesi için bireyin bazı becerileri ve yetkinlikleri kazanması gerekir. Diğer yandan, bir eylem olarak eleştirel düşünme belirli bir motivasyona ihtiyaç duyar, çünkü bir beceriye sahip olma durumu bu becerinin gerekli durumda uygulamasına otomatikten yol açmaz. Bunun için kişi ayrıca ahlaki tutum, kararlılık ve hatta cesarete sahip olmalıdır. Bu açıdan Russell’ın eleştirel düşünce anlayışı, epistemolojik olduğu kadar ahlaki boyutun da önemi üzerinde vurgu yapar.

Eleştirel Düşüncenin Rasyonel Temelleri

Eleştirel düşünce sorunsalı bağlamında bilgi kavramı merkezi bir yere sahiptir. Eleştirel düşünme etkinliğinin, yaşamsal sorunların çözümünde doğru kararların alınmasına güvenilir bir zemin sağlayacak bilginin elde edilmesini amaçladığı söylenebilir. Nesnel ve doğru olan bilginin, düş, inanç, dogma gibi bilgi türlerinden ayırt edebilmesi için öncelikle belirli değerlendirme kriterlerinin geliştirilmesi gerekir (L. Vaughn 2013: 4). Genellikle bu süreç, bilgi kaynakları, edinme metotları, kullanım maksatları konusunda bilinçlenmeyi kapsar. Başka bir ifadeyle bu süreç, bilginin özniteliklerinin sorgulanmasını ve bilgiye karşı refleksif tutumun benimsemesini içerir. Bu açıdan eleştirel sorgulamada, kanıtları ve argümanları değerlendirmek için kişi bilinçli ve bilgili olmalıdır. Russell’a göre, eleştirel düşünme ayrıca neyin eleştirel düşünce sayılacağına dair eleştirel düşünmeyi içermelidir.

Söz konusu refleksif tutum, aynı zamanda insanın kendi argümanlarına yönelik eleştiri girişimlerimizi eleştirmeyi gerektirir. İnsanın yanılabilir bir varlık olmasına dair bir farkındalık; eleştirel düşünmenin önemli esasını oluşturur. Russell’a göre, inançlarımızın hiçbiri tam olarak doğru sayılmaz; hepsinde en azından bir dereceye kadar belirsizlik, bir hata ihtimali mevcuttur. Kendi önyargılarımızı tespit etmeyi ve tepkilerimizi kontrol etmeyi öğrenmemiz kadar, başkalarının inançlarına baktığımız aynı tarafsızlıkla kendi inançlarımıza da bakmayı öğrenmeliyiz.

Bilimsel bilgi ideali ne kadar kesinlik derecesini pekiştirmeyi öngörse de, Russell eleştirel sorgulama için temel yaklaşımın kuşkuculuk olduğunu iddia eder: “William James “inanma arzusu” konusunda öğütler vermiştir. Ben, şahsen “kuşku duyma arzusunu” öğütlemek isterdim” (1995:169). “Liberalizmin On Emri” (B. Russell 2000) isimli bildirmede “Hiçbir şeyden kesinlikle emin olmayın!” diye bir buyruğa yer veren düşünür, yine de söz konusu kuşkuculuğun yapıcı olması gerektiğini savunur. Tembel şüpheciliğe (veya dogmatik şüpheyne) kapılmadan kanıtlarla desteklenen inançlara dayanmanın daha makul bir davranış olduğunu vurgular ve çocukları yıkıcı biçimde eleştirel olmaya yönlendiren uygulamalara karşı çıkar (1916:156). Böylece Russell’ın, insana has bilme arzusunu olumsuz etkileyen tam bir şüphecilik ile tam bir dogmatizme karşı çıktığı söylenebilir. Russell, eleştirinin her iddiayı reddetmeyi veya çürütmeyi amaçlayan eleştiri değil, nesnel incelemeye dayanabilen ve gerçekliği tespit etmeyi hedefleyen eleştiri olduğunu ileri sürer. Russell’ın savunduğu yapıcı şüphe doktrini şudur: “Doğru olduğuna dair herhangi bir kanıt bulunmayan önermeye inanmak sakıncalıdır” (1995:1). Bu tür bir kuşkuculuk, başta inançlarımızı sorgulamayı ve tartmayı, bazı otoritelerin, hatta filozof veya bilim insanlarının fikirlerine direnme durumlarını kapsar ve insanı araştırmaya teşvik eder.

Kuşkucu tutumun tetiklediği eleştirel sorgulama Russell’a göre, rasyonel düşünme kriterlerine göre gerçekleşecek şekilde mantıksal ve olgusal olmalıdır. Rasyonel akıl, geçerli olduğuna inandığı kanıtlar yoluyla ikna etmeye çalışır ve fikirleri oluştururken gözlemi ve tündengeli mümkün olduğu kadar çok, sezgiyi ise mümkün olduğu kadar az kullanır (B. Russell 1993: 74). Russell için rasyonel tutum, “gerçek olgulara ilişkin kanılarımızı özlemlere, önyargılara, geleneklere değil, kanıtlara dayandırmaktan ibarettir” (1995: 44). Rasyonel düşüncenin dogmatizme karşı temel bir araç olduğunu birçok çalışmada dile getiren Russell,

insanda şaşmaz bir rasyonalite yetisinin bulunduğu varsaymaz. O, tam bir rasyonelliğin ulaşılamaz bir ideal olduğunu, rasyonel kesinliğin bir derece meselesi olduğunu söyler (1956: 353-356). “Bilim alanında tam kabul görmüş bir sonucu kesin doğru olarak değil, ama rasyonel bir eylem için yeterince olası bir temel olarak kabule hazırım” (B. Russell 1995: 2). Düşünre göre, insani bilgi daima farklı derecede olasılık derecesini içerir. Rasyonel insan, bilimsel yöntemleri uygulayarak hata olasılığını ölçebilir ve kesinlik derecesini arttırabilmek ilave incelemelerde bulunabilir (1956: 398-399). Ona göre, rasyonel tutumu sergileyen bir kişi kesinliğin olanaklı olmadığı durumlarda olasılığı en kuvvetli görünene büyük ağırlığı verir, atılamayacak ölçüde olasılığı olanları da varsayım olarak aklında tutar; çünkü bunların tercihini gerektiren bazı kanıtlar sonradan ortaya çıkabilir (1995: 44). Buna göre Russell, elde ettiğimiz bilgi kesinlik arz etmezse de kuşkudan felç olmadan bu bilgiye dayalı olarak yaşamayı öğrenmemiz gerektiğini vurgular.

Yukarıda özetlediğimiz epistemolojik esaslar Russell'ın eleştirel düşünme görüşünün çerçevesini oluşturmaktadır. Fakat Russell'ın çalışmaları, bu teorik varsayımların belirli becerilere dönüştürülüp, somut davranışlara ve pratik eylemlere yol açmasının beklentisini içerir. Russell'ın çalışmalarında, rasyonel tutum benimseyen kişi için önemli yetenekler tespit edilir. Şöyle ki, kişinin kendi görüşlerini oluşturma yeteneği, kendisinin ve başkasının iddialarındaki varsayımları belirleme ve sorgulama yeteneğini, tarafsız değerlendirme ve sonuca varma yeteneğini içerir (W. Hare 2001: 8-9). Bunlar, örneğin propaganda söyleminde yanıltıcı hususları tespit etme, kendini kaptırmadan reklama dayanma, sorular sorma ve doğruluğu temellendirme gibi eylemlerde açığa çıkar. Eleştirel düşünme için gerekli entelektüel beceriler öğretilerek kazandırılmalıdır. Örneğin, aşağıdaki örnekte gösterildiği gibi gazete okuma sanatı öğretilmelidir:

Öğretmen, yıllar önce geçmiş ve politik tartışmalara yol açmış olan bir olayı ele almalı; çocuklara önce bir tarafı destekleyen gazetelerde yazılanları, sonra karşı taraftakileri destekleyenlerin yazdıklarını, en sonra da gerçekten ne olup bittiğini tarafsız bir şekilde aktaran yazıları okumalıdır. Deneyimli bir okuyucunun her iki taraftaki önyargılı haberlerden gerçekten ne olduğunu nasıl çıkarabileceğini göstermeli; gazetelerde yazılanların az veya çok gerçek dışı olduğunu öğrencilerin anlamasını sağlamalıdır. Bu öğretimi sonunda edinilen kuşkuçuluk, iyi niyetli insanların idealist

yönlerine seslenen bu türden soytarıların dalaverelerine karşı, ilerideki yıllarda öğrencilere başışıklık kazandıracaktır (B. Russell 1995: 186).

Göründüğü gibi, Russell'ın önerdiği yöntem, günümüzde Eleştirel Düşünme, İnformel Mantık gibi derslerde geniş olarak uygulanmaktadır (L. Vaughn 2013; J. Moon 2008). Russell'a göre bu yöntem, tarih gibi (yoruma dayanan) derslerde kullanılmalıdır. Düşünüre göre, yaygın kandırma yöntemlerinin öğretilmesi, insanları “zihinsel ilk günah olan” irrasyonellikten ve saf dillilikten büyük ölçüde kurtarabilir (1995: 187, 172).

Eleştirel Düşüncenin Duygusal ve Ahlaki Boyutu

“İnsan rasyonel olabilir mi?” isimli yazısında Russell, rasyonalizmin kendisini sorgulayarak onun uygulama alanlarını sınırlandırmaya çalışır. Rasyonel akıl yürütmenin, her derde derman olmadığını vurgulayan düşünür, yaşamımızın önemli bölümlerinden bazılarının “mantığın işe karışmasıyla mahvolduğunu” dile getirir (1995:14). Rasyonel düşünmenin tamamıyla duygusallığın yerini alamayacağı, hatta duygu ve mantık arasındaki çizginin düşünüldüğü kadar kesin olmadığını söyler (1995: 180). “İnanca yer açmak için bilgiyi bir yana bırakmak gerektiğini” (I. Kant, 1993: 29) söyleyen Kant'a benzer bir şekilde Russell, yaşamımıza ilişkin kararlarda rasyonel bilginin yanında bazı duygulara da mutlaka yer vermemiz gerektiğini söyler. Russell, bir yandan nefret, kıskançlık ve öfke gibi entelektüel dürüstlüğü engelleyen duygulardan uzaklaşmak gerektiğini tembihlerken (1974: 31), aynı zamanda duyguları olmayan bir kişinin hiçbir şey yapamadığını ve hiçbir şey başaramadığını söyler. Her ne kadar Russell tutkuların tehlikelerle dolu olduğuna inansa da tam bir tarafsızlık pozisyonunu savunmaz, çünkü tarafsızlığın kayıtsızlığa ve dolayısıyla eylemsizliğe yol açacağına inanır. Russell'a göre bir felsefeci yaşamın (ve yaşanan felaketlerin) sadece bir gözlemcisi olmamalıdır (1997, 459-463).

Eleştirel sorgulama, kişinin kendisinin yanılabileceği, diğer insanların iddialarının ise haklı çıkabileceği varsayımını kabul etmesini gerektirir. Bu ise, belirli düzeyde empati ve hatta sempati duygularını aşılama ihtiyacını gündeme getirir. Bilginin birikimsel bir süreçte oluşup, bir insandan ziyade bütün insanlığın ortak ürünü oluşunu kabul ettiğimizde hem bilimsel hem de gündelik yaşamın amaçları açısından başka insanlara karşı hoşgörüyü yaygın hale getirmek önem taşımaktadır. Russell bu bağlamda,

“kıskançlıklara ve sınırlamalara dayalı olmayan, dopdolu bir yaşam arzusuna ve başka insanların birer engel değil, birer yardımcı olacağını idrakine dayalı yeni bir ahlak oluşturmaya” ihtiyaç olduğunu vurgular (B. Russell 1995: 17).

Görüldüğü gibi bilgiye eleştirel yaklaşım belirli entelektüel yetkinlik ve yeteneklerin yanı sıra bazı ahlaki vasıfların bulunmasını zorunlu kılar. Russell’a göre, gerçekliği açıklama sürecinde rasyonel bir yaklaşım tek başına yeterli olmayabilir: “Kurnaz bir adam, benimsenme olanağı gördüğü herhangi bir konuda, o konu lehinde yeterince rasyonel olan kanıtlar bulabilir.” (1995: 180). Düşünür, çağdaşlara nutuk verirken özellikle entelektüel dürüstlüğü vurgu yapar. “Gerçek sakıncalı olsa bile titizlikle dürüst olun, çünkü onu gizlemeye çalıştığınızda daha sakıncalı duruma düşebilirsiniz” (Russell 2020). Sözler ve iddialar maddi üretim açısından sıfır maliyetlidir, ama etkileyciliği olduğu kadar bedeli de yüksek olabilir. Bundan dolayı insanın kişiliğini karakterize eden dürüstlük, tutarlılık, alçak gönüllülük gibi vasıflar, bir iradenin ve hatta cesaretin var olmasına bağlıdır.

Russell’a göre, entelektüel beceriler otomatik tepkiler olmadığından bunları harekete geçirmek için bir yandan duygusal istekliliğe, diğer yandan ahlaki kararlılığa ve hazırlığa ihtiyacı vardır. Eleştirel sorgulamayı teşvik eden duygular arasında Russell, gerçeği keşfetme arzusu (hakikat arayışı) ve hatalı görüşlerden kurtulma arzusu gibi motivasyonları sıralar. Aynı zamanda eleştirel düşünme becerilerinin gündelik yaşamda kullanımını sağlamak için onların uygulanmasını alışkanlık haline getirmek gerekir. Söz konusu alışkanlıklar arasında tarafsız araştırma alışkanlığı, kanıtları tartma alışkanlığı, kişinin kendi görüşünü oluşturma alışkanlığı yer alır. Russell, kişinin kendi görüşünü oluşturma alışkanlığını bir tür özyönetim, belli bir irade bağımsızlığı olarak tanımlar.

Eleştirel düşünme etkinliğinin şartı olarak yukarıda tanımladığımız becerilervetutumların,insanaözübirdoğan yetenekten ziyade benimsenmesi ve geliştirilmesi gereken niteliklerin olduğu açıktır. Bunun için Russell’ın, eğitim-öğretim süreçlerinin ve ilgili sistemlerin incelemesine büyük önem atfetmesi tesadüf değildir. Russell, eğitimi, belirli zihinsel alışkanlıkların ve hayata ilişkin belirli bir bakış açısının kazanılmasından sorumlu kurum olarak tanımlar. Ne var ki, kendi çağının toplumunda kazanılan becerileri ve alışkanlıkları incelerken mevcut durumun istenilenden çok uzak olduğunu görmüştür. Russell, “Eğer rasyonel kuşku koşulunun iyi bir şey olduğu

kabul ediliyorsa, dünyada bu kadar çok irrasyonel kesinliğin var olma nedenleri nedir?” (1995: 172) sorusuna cevap ararken, eleştirel düşünceyi etkileyen bazı toplumsal koşulların analizini yapmıştır. Russell’ın bu konudaki değerli tespitlerine aşağıda yer verelim.

Russell’da Eleştirel Düşünce ve Özgürlük

Gerek bir etkinlik gerekse bir yetkinlik olarak eleştirel düşünce, özgürlük nosyonuyla yakın ilişkilidir. Tarafsızlık, entelektüel özerklik, bilgi kaynaklarına erişim, kişisel görüş belirleyebilme becerisi gibi eleştirel düşünmenin olmazsa olmaz unsurları ve özellikleri belirli ölçüde özgürlük gerektirir. Bu açıdan eleştirel düşünce, özgür düşünce olarak tanımlanabilir. Özgür düşüncenin analizine birkaç çalışmayı atfeden Russell, öncelikle bu tür düşüncenin özgür bir bireyin düşüncesi olduğunu vurgular. Peki, özgür olmak ne demektir? Russell için “özgür” olan şey veya kişi bir dış zorlamaya maruz kalmayandır. Ona göre, düşünce, birtakım dış yönlendirici etkenlerden bağımsız ise özgürdür (B. Russell 1995: 164, 192). Bireyin (ve onun düşüncesinin) özgürlüğünü sınırlayan etkenlerin arasında Russell başta hukuki ve ekonomik yaptırımlar, eğitim ve iletişim sistemlerinin uyguladığı yönlendirmelerin yer aldığını söyler. Ona göre, *“Bu faktörlerden üçü içlerinde en etkili olanlarıdır: eğitim, propaganda, ekonomik baskı”* (1995: 172).

Russell’e göre, ekonomik ve cezai yaptırımlar bireyin düşünsel özgürlüğünü sınırlayıp belirli konuların konuşulmasını ve sorgulanmasını kısıtlayan en önemli faktörlerdir: “Eğer bir fikrin açıklanması insanın geçimini kazanmasını olanaksız kılıyorsa düşüncenin özgür olmadığı açıktır. Eğer bir düşüncenin dile getirilmesinden dolayı hapse düşme, işini kaybetme veya terfi alamama gibi durumundan endişeleniyorsanız özgür değilsiniz (B. Russell 1995: 166). Russell’a göre, cezai yaptırımlar çok yaygın olmazsalar da ara sıra bunun gibi örneklere rastlanır. Bununla birlikte, ekonomik yaptırımlar insanların düşünme özgürlüğünü sınırlandırmada daha yaygın ve daha etkilidir: “Eğer uygulamada bazı fikirler insanı açlığa mahkûm ediyorsa, bu fikirlerin yasalarca cezalandırılmamaları pek zayıf bir tesellidir” (1995: 184). Buna benzer bir şekilde, eğer bir vatandaşa bir görev verilirken veya onu işe alırken onun siyasal, dinsel ve ahlaki düşünceleri dikkate alınmıyorsa fikir özgürlüğünden bahsedilemez. Bu uygulama, insanlara fikirlerinden dolayı zulmetmenin çağdaş biçimidir. Russell’a göre bu durum, tek işverenin devlet veya bir monopolist bir şirket olması durumunda daha da acı bir hal alır (1995: 164-166).

Kanımızca, Russell'ın belirlediği ilk iki etken, düşünce özgürlüğünden ziyade, ifade özgürlüğüne işaret eder. Bununla birlikte, üçüncü faktör olarak gösterdiği propaganda, gerçekten insanın algılarını ve değerlerini çarpıtmayı amaçladığı için düşüncelerini ve davranışlarını kontrol altına alır. Russell propagandanın en yaygın ve etkili formları arasında, eğitimin ve medyanın bulunduğunu ifade eder.

Propaganda Olarak Eğitim

Russell, eğitim sisteminin öğrencileri hayata hazırlamakla yükümlü olduğunu söyleyerek öğrenme sürecinde başta rasyonel sorgulayıcı düşünme beceri ve alışkanlıkların kazandırılması gerektiğine inanır. Ancak, çağdaş eğitim sisteminin hedef ve uygulamalarına baktığımızda mevcut durumun söz konusu ideal ile dramatik bir şekilde çeliştiği görürüz. Russell bu durum hakkında, “Eğitimin, rasyonalizmin ve düşünce özgürlüğünün önündeki başlıca engellerden biri olması gibi paradoksal bir durumla karşı karşıyayız” der (1995, 179).

Russell mevcut eğitim sistemlerinin özgürce düşünen ve davranan bireyler yetiştirmek yerine, iktidarın amaçları doğrultusunda kolayca yönetilen ve yönlendirilen pasif vatandaşlar yetiştirdiğini vurgular: “Sıradan kişilerin kendi başlarına düşünmeleri istenmez; çünkü düşünen insanları yönetmek güçtür; yönetime sorunlar çıkarırlar” (1995: 178). Bu bağlamda Russell, eğitimin “siyasal silah” olduğunu söyler (1916: 144). Düşünür, “*ilkokullarda inceden inceye düzenlenen bir kandırmaca sistemi olmadan, demokrasinin kamuflajını korumak olanaksız olurdu*” (B. Russell 1995: 173) diye bir tespitte bulunur.

Russell'a göre eğitimin iki amacı vardır. Birincisi dilbilgisi, matematik gibi alanlarda kesin bilgiler aktarmaktır; ikincisi ise öğrencilere kendi başlarına bilgi edinme ve sağlıklı değerlendirme yapmaya olanak veren zihinsel alışkanlıklar kazandırmasını sağlamaktır. Bunlardan birincisini bilgi (*knowledge*), ikincisine de zekâ (*intelligence*) adı veren düşünür, zekanın sadece teorik yararı olup pratik bir yararı olmadığının kabul edildiğine dikkat çeker. Öne göre, zekânın gelişmesine yeteri kadar önem vermeyen sistem insanların otoriteye boyun eğmesini sağlayacak şekilde düzenlemiştir: “*Bizim eğitim sistemimiz okuyabilen, ancak çoğunlukla olayları değerlendirmeyi ve bağımsız bir görüş edinmeyi beceremeyen gençler yetiştirir. Daha sonra, bu genç insanlar, yaşamları süresince, onları her türlü saçma önermelere inandırmaya yönelik ifadelerin saldırısına uğrarlar*” (B. Russell 1995: 179).

Russell söz konusu üzücü durumun sebebinin, eğitim sistemlerinin devletin tekelinde bulunmasına bağlamaktadır. O, bütün gelişmiş ülkelerde ilk öğretimin devletin sorumluluğunda bulunduğuna ve iktidarın çıkarlarına göre işlediğine dikkat çeker. Ona göre bu durum, başta düşünce özgürlüğünü olumsuz etkilemektedir: "...zihinsel konularda bu durum bir felakettir; gelişme, özgürlük ve entelektüel girişim olanaklarını kökünden yok eder. Bütün bunlar ilköğretimi tümüyle tek bir örgütün idaresine bırakmanın doğal sonucudur" (1995: 176). Eğitim sisteminin tek otoritenin elinde bulunması durumu sadece eğitsel sürecin yönünü ve amacını dönüştürmekle sınırlı kalmaz, eğitimin içeriğini de çarpıtarak gerçeklik algısını değiştirir: "Öğretilenlerden bazılarının doğru olmadığı, onları düzenleyen yetkililerce de bilinir" (B. Russell, 1995: 172). Russell'a göre, değişik devletlerin eğitim sistemleri savunmasız çocukların böyle temelsiz iddialara inandırılması biçiminde işler. Rasyonel ve nesnel esaslardan uzaklaşma eğilimi, değişik "milli hakikatlerin" ortaya çıkmasına yol açar (B. Russell 1948: 179). Neticede "bu çocuklar doğruluk ve hak uğruna savaştıkları sanısıyla, sinsî çıkarları korumak uğruna ölmeyi göze almaya hazır" haline gelirler (B. Russell 1995: 173). Görüldüğü gibi, mevcut sistem bireylerin hem sosyal ve entelektüel gelişimini hem de fiziki yaşamını değersizleştirip tehdit altında bırakmaktadır.

Eleştirel düşünme problematiği açısından önemli olan ve Russell'ın özellikle eğitim ile ilişkili olarak incelemeye aldığı başka bir konu ise otorite olgusudur. Otorite kavramı, genel olarak birey, toplum, bilgi, değerler gibi birçok toplumsal unsur arasındaki ilişkilerin diyalektiğine işaret eder. Bilgi edinme süreci bağlamında ise otorite merkezi konuma sahiptir, çünkü insanın yaşam boyu devam eden öğrenimi aynı zamanda temel otorite oluşturan anne-baba, hoca, bilim, din, devlet gibi figür ve kurumlarla ilişkilidir. Russell'a göre, bunların, çocuğun iyiliğini gözeticeğine pek güvenilemez; çünkü hepsi çocuğun kendi iyiliği ile ilgisi olmayan amaçlara yönelmesini istemektedir: "Devlet çocuktan ulusal saygınlığı yüceltmesini ve iktidardaki yönetimi desteklemesini bekler. Kilise çocuktan rahiplerin gücünü artırmaya hizmet etmesini bekler. Rekabetçi bir dünyada öğretmen okuluna genellikle devletin ulusuna baktığı gözle bakar ve çocuktan okulu yüceltmesini bekler. Ana-baba çocuktan aileyi yüceltmesini bekler" (B. Russell 1995, 216). Russell'a göre, özgün bir şekilde düşüncelerini üretebilen özgür bir birey yetiştirmek için öncelikle bireye değer atfetmek, onun haklarını belirleyip korumak gerekir. Ona göre, "otorite, kontrol ettiği insanların iyiliğini düşünenlerin elinde olsaydı göreceli olarak daha zararsız

olurdu. Ancak böyle bir durumu güvence altına alacak bir yöntem henüz bilinmemektedir” (1995: 203). Bu bağlamda Russell, çocuk haklarının kabul edilmesinin tutkulu savunucusu olmuştur (1916, 145-146).

Medya ve Propaganda

Russell'a göre, çağdaş iletişim araçları üzerinden yayılan propaganda insanların düşüncesini şekillendiren en etkili formlardan biridir. “Çarpıtılmış söz” anlamına gelen propaganda günümüzde de eleştirel düşünmenin en önemli kısıtlayıcılarından sayılmaktadır (H. D. Lasswell 1927: 627). Nazi propagandasının Alman halkı üzerindeki dramatik etkisinin görünür hale gelmesinden çok öncesinde Russell, yeni medya ve haberleşme kanallarının propagandanın yayılmasını kolaylaştıracağını ve pekiştireceğini öngörmüştür. 1922 yılında Moncure Conway Konferansında sunduğu “Özgür Düşünce ve Resmi Propaganda” isimli bildiride Russell, hemen hemen bütün gelişmiş ülkelerin yönetimlerinin reklamcılar tarafından geliştirilmiş yöntemlerin kamuoyu oluşturmak için kullanılmaya başladığına dikkat çekmektedir. Düşünüre göre, bu şekilde uygulanan propaganda, iki tehlikeyi meydana getirmektedir: “Bir kere, ciddi kanıtlar öne sürmekten çok, inançlarımızın irrasyonel kaynaklarını harekete geçirir. İkinci olarak da para veya güç kullanarak en çok reklam yapana haksız bir üstünlük sağlar” (Russell, 1995, 180). Bahsedilen iki zararlı etki, görünüşte propagandanın farklı boyutlarına işaret etmesine karşın, her ikisi de temelde geniş kitlelerin düşünme ve sağlıklı karar alma süreçlerini zedelemektedir. Şöyle ki, özellikle devletin resmi yayın organları aracılığıyla sunulan bilgi, irrasyonel ve temelsiz iddialar içerse bile, devletin otoritesine dayandığı için meşrulaşır. Kitleler açısından bu husus, argümanların kendilerini değilse de onların kabul edilebilme eylemini bir dereceye “rasyonelleştirir”. Diğer yandan, maddi ve idari imkanları kullanarak bu argümanları yayma sıklığı, etkisini pekiştirdiği için, karşıt veya alternatif görüşlere erişebilme olanaklarını sınırlandırmaktadır. Bu bağlamda Russell “gerçek düşünce özgürlüğü var olacaksa, değişik görüşler arasında fırsat eşitliğinin olması zorunludur” (1995: 182) der ve düşünce özgürlüğünü eşitlik gibi siyasi bir düzleme yerleştirir.

Sonuç

Russell'ın eleştirel düşünce alanına katkısını, öncelikle bu tür bir etkinliğin entelektüel ve ahlaki boyutlarını belirlemesinde ve detaylı incelemesinde görmek mümkündür. Ona göre, dogmatizm ve önyargı da

dahil olmak üzere çok sayıda kötülüğün ortaya çıkmasını engellemeye hizmet eden eleştirel düşünme, çeşitli becerilerin, eğilimlerin ve tutumların kullanımını gerektirir. Russell'ın yaşadığı dönemde meydana gelen toplumsal süreçler günümüzde yaşadıklarımızla çarpıcı benzerlik göstermektedir: totaliter rejimlerin güçlenmesi, ayrımcılık ve adaletsizliğin artması, toplumsal mutabakatın azalması, kitleleri yönlendirmek için yeni teknolojilerin uygulanması ve bütün bunlara bağlı olarak dünyanın gündemindeki lokal ve global savaşlar. Russell bütün bu felaketlerin bireylerin düşünme alışkanlıklarıyla yakından ilişkili olduğunu iddia ettiği için, bu durum onun açıklamaları ve çözüm önerilerini daha da değerli kılmaktadır.

Yaklaşık bir asır önce Russell, teknolojik ilerlemenin hem devletin gözetim gücünü artırdığına hem de bireyin bu güce direnme yeteneğini zayıflattığına dikkat çekmiştir. Aynı zamanda düşünür, reklamcılık, propaganda ve medyadaki yeniliklerin, bireyin düşünme ve kendi adına karar verme yeteneğini ve arzusunu zayıflattığı konusunda uyarıda bulunmuştur. Bu eğilimlere karşı koyma ve bireysel muhakeme yeteneğini koruma mekanizmasını araştıran Russell'ın düşünceleri günümüzde de güncelliğini korumaya devam etmektedir.

Russell'a göre, yaşanan sorunlar, sadece yetersiz veya çarpıtılmış bilginin kullanımından kaynaklanmaz, çoğu insanların ahlaki kusurlarından kaynaklanır. Bilgisizlikten veya saflıktan meydana gelen hataların yanı sıra, bilinçli ve kasıtlı olarak işlenen suçların da bulunduğu inkâr edilmez bir gerçektir. Ne var ki, ona göre “insanoğlu ahlaki kusurları giderecek bir yöntemi şimdiye kadar bulamamıştır; vaazlar ve öğütler eski kötülükler listesine bir de ikiyüzlülüğün eklenmesinden başka bir işe yaramamıştır.” Bu durumda, yeryüzünde yaşanan sorunları azaltmak için elimizde bulunan en elverişli yöntem, insanlara akli kullanmasını öğretmek ve teşvik etmektir. “...aklı kullanmak, işinin ehli her eğitimcinin bildiği yöntemlerle kolayca geliştirilebilecek bir özelliktir. Bu nedenle, erdemli olmayı öğretecek bir yöntem keşfedilinceye kadar, ilerleme ahlaktan çok aklın geliştirilmesinde aranmalıdır.” (B. Russell 1995:187). Bu nedenle eleştirel düşünmeye ihtiyaç vardır. Ancak eleştirel düşünce özgür ortamda gelişir ve gerçekleşebilir. Bu konudaki görev ve sorumluluk, başta eğitimcilere ve eğitim sisteminin hedeflerini belirleyen siyasi yönetime düşmektedir.

Kaynakça

1. Brink, Andrew & Rempel, Richard A. (1978). "The Importance of the Essayist on Social Issues", The Journal of Bertrand Russell Studies 33/13, p.13-29.
2. Fisher, Alec (2011). Critical Thinking: An Introduction, 2.Edition, Cambridge: Cambridge University Press.
3. Hare, William (2001). "Bertrand Russell on Critical Thinking", Journal of Thought 36/1, p.7-16.
4. Lasswell, H. D., The Theory of Political Propaganda , The American Political Science Review, Vol. 21, No. 3 (Aug., 1927), pp. 627-631. Published by: American Political Science Association Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/1945515>
5. Moon, Jennifer (2008). Critical Thinking: An exploration of theory and practice, London & New York: Routledge Taylor & Francis.
6. Paul, R., & Elder, L. (2016). Critical thinking competency standards. Peaking: Foreign Language Teaching and Research Press.
7. Russell, Bertrand (1916). Principles of Social Reconstruction, London: G. Allen & Unwin.
8. Russell, Bertrand (1948). "The Ancestry of Fascism". Let the People Think, London: Watts&Co, p.61-79.
9. Russell, Bertrand (1956). Human Knowledge: Its Scope and Limits, London: G. Allen & Unwin.
10. Russell, Bertrand (1964). İnsanlığın Geleceği, Çev. İsmail Hallı Oğuz, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
11. Russell, Bertrand (1993). Aylaklığa Övgü, Çev. Mete Ergin, İstanbul: Cem Yayınevi
12. Russell, Bertrand (1997). "The duty of a philosopher in this age", The Collected Papers Bertrand Russell, Volume 11, p. 455-463.
13. Russell, Bertrand (1998). Sorgulayan Denemeler, Çev. Nermin Arık, İstanbul: Tübitak.

14. Russell, Bertrand (2020). "Liberal Decalog", *The Collected Papers of Bertrand Russell, Volume 26: Cold War Fears and Hopes, 1950–52* (A.G. Bone, Ed.) (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003104735>.
15. Vaughn, Levis (2013). *The Power of Critical Thinking*, New York: Oxford University Press.